

Layihənin istiqaməti: Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

№ 57 (2091) 21 may 2020-ci il

ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEV VƏ ANA DİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

(əvvəli ötən sayımızda)

Bəhs açdığımız "Ədəbi dilimiz haqqında" əsərində Azərbaycan ədəbiyyatının və mətbuatının keçirdiyi inkişaf yoluna dərinliklərlə nəzər salan ədib kitablarının dilindəki ədəbi qüsurların da hədsiz dərəcədə olmasını faktlarla sübut edir. Və bu qüsurların Azərbaycan dilinin ədəbiləşməsinə, ədəbi dil normalalarının sabitləşməsinə mənfi təsir göstərdiyini qeyd edir.

Müxtəlif fənlər üzrə ana dilində dərslərimizin olmaması, həmçinin dilimizlə bağlı dərslərinin, dilimizin morfoloji quruluşunu, sintaksisini əks etdirən qrammatika dərslərinin yoxluğu onu narahat edir və "Xalq Maarif Komissarlığı yanında, ya Ümumittifaq Akademiyasının Azərbaycan şöbəsində xüsusi bir təşkilat, Azərbaycan türk lisanı üçün mükəmməl sərbəst və əbədi dil yaratmaq üçün qurulmalıdır" təklifini irəli sürməkdən çəkinməmişdir. O, təhsil sahəsindəki dil problemlərini bir pedaqoq kimi dolğun şəkildə təhlil etməyə çalışmışdır.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ictimaiyyəti üçün dil quruculuğu məsələsi ana dili probleminin əsası olsa da, nəticə etibarilə ədəbi dil normalalarının müəyyənləşməsinə xidmət etdiyindən əlifba mübahisələri də geniş mədəni siyasət dairələri əhatə edir. Ərəb əlifbasının Azərbaycan dilinin fonetik sistemində uyğunsuzluğunu M.F.Axundovun əməli şəkildə qaldırmasını təqdir edən Ə.Haqverdiyev "Mirzə Fətəli və ərəb əlifbası"

məqaləsində M.F.Axundovun bu əlifbanı həyata keçirmək üçün gördüyü işlərdən ətraflı danışır, onun bu təşəbbüsünün tarixi əhəmiyyətini izah edir. Ərəb əlifbasının çətinliklərindən, onun bu əlifbanı dəyişmək uğrunda mübarizəsi haqqında belə yazır: "Ərəb əlifbasının türk və fars dillərinə uyğun olmaması hamıya

aydındır. Həmçinin bu əlifbanın öyrənilməsi, onunla yazmaq və xüsusən bu əlifba ilə yazılmış kitabları oxumaq nəinki çöcülər, hətta savadlı şəxslərin çoxları üçün bir çətin məsələdir. Buna da ən böyük səbəb hürufi-müəvvinənin yazılmamasıdır". Böyük ictimai xadim Ə.Haqverdiyev konkret misallarla izah edir ki, sailləri əvəz etmək üçün hərflərin altında və üstündə qoyulan işarələr olmadıqda bu əlifba ilə yazılmış mətnləri oxumaq daha da çətinləşir.

Ə.Haqverdiyevin "Böyük islahat" adlı məqaləsi də əlifba məsələsinə həsr olunan maraqlı yazılardan biridir. Burada o, türk dillərinin qədim abidələri ilə bağlı tədqiqatları yaxından izləmiş, türkoloji ədəbiyyatla yaxından tanış olmuşdur. Ardıcıl və sistemli təhlillərdən sonra "Latın əlifbasının altı illiyi münasibətilə" məqaləsində türk əlifbalığının keçirdiyi tarixi inkişaf yolunu təhlil etmişdir.

Yeni-yeni bədii əsərlər yazmaq bərabər pedaqoji sahədə də uğurlu fəaliyyət göstərən Ə.Haqverdiyev Azərbaycan Dövlət Universitetində Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fənninin tədrisi ilə məşğul olmuşdur. O, bu sahədə də ədəbi dilin inkişafına mane olan çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün ciddi müzakirələr aparır, Azərbaycan dilinin tədqiqi və tətbiqi üçün zəmin yaradan təkliflər irəli sürmüşdür. Maarif, mədəniyyətin inkişafında ölkənin qabaqcıl ziyalıları sərbəst etməkdə müttəmadi çıxışlar etmiş, təqdirəlayiq işlər görmüşdür.

Ə.Haqverdiyev Azərbaycan dilinin bəzi sahələrinə dair ilk elmi əsərlər də yazmışdır. 1926-cı ildə yazdığı N.İ.Aşmarinin "Nuxa şəhəri türk xalqı şivələrinə bir nəzər" adlı kitabı dialektologiya sahəsində ilk qiymətli əsərlərdən biridir.

Ə.Haqverdiyev bədii tərcümə məsələlərinə mədəni inkişafın mühüm hissəsi kimi baxmışdır. Mədəniyyətlərarası qarşılıqlı inkişafa xidmət edən bu işə də öz töhfələrini vermişdir. Belə ki, Ə.Haqverdiyev Şekspirin "Hamlet", Şillerin "Qaçqınlar", Volterin "Soltan Osman", Zolyanın "Qazmaçılar", Andersenin "Bülbül", "Şahın təzə libası", Lanskoyun "Qə-

zəvat", Çirikovun "Yəhudilər", Korolenkonun "Qoca zəng çalan" əsərlərini dilimizə tərcümə etmişdir. O, tərcüməçilik işinə çox ciddi və məsuliyyətlə yanaşmışdır. Onun tərcümə əsərlərinin dili öz milli ruhunu saxlamaqla, Azərbaycan ədəbi dilinin də zənginliklərini özündə əks etdirməkdədir.

Ə.Haqverdiyev istər elmi-nəzəri fikirləri, istərsə də bədii nəsr nümunələri, publisistik məqalələri ilə Azərbaycan ədəbi dilinin düzgün istiqamətdə inkişafına, ana dilinin saflığının qorunması məsələlərinə kömək etmişdir. Son olaraq qeyd edək ki, milli ədəbi dilimizin sürətli inkişafı dövrünün görkəmli nümayəndəsi olan Ə.Haqverdiyev Azərbaycan ədəbi dilinin varlığını şübhə altına alanlara qarşı mübarizədə fəal mövqe nümayiş etdirir. O, həmçinin xalq dilini dərinləndirir, bəzi mətbuatın zərərli meyillərinə baxmayaraq, öz əsərlərin geniş xalq kütləsinin dilindən süzülüb gələn söz və ifadələr, ana dilinin zəngin təbii imkanları əsasında yaradırdı. Ə.Haqverdiyev öz yazılarını nə müasiri olduğu bəzi ədəbiyyat adamlarının dilinə, nə də mövcud mətbuatın dilinə uyğunlaşdırmağa çalışmamış, əksinə mətbuat dilini öz üslubuna uyğunlaşdırmağa cəhd etmişdir. Milli dili xalqı zəmindən ayırmağa çalışan qəzet və jurnalların qarışıq dilinə qarşı mübarizə aparmış, demək olar ki, öz dili, öz üslubu ilə mövcud mətbuatın arasında sədd çəkməmişdir. Ədibin orijinal bədii dilinin və orijinal üslubunun başlıca məziyyəti ümumxalq canlı dilinə yaxınlıq və yad dillərin təsirinə məruz qalmamış xalqı bir dil olmasıdır. Öz xalqını daim mədəni

oyanışa və tərəqqiyə səsləyən, sadə xalq adamlarının arzu və istəklərini əsərlərinin mövzu və ideyasına çevirən yazıçı real həyat həqiqətlərini bədii ruhla dolğun şəkildə əks etdirmişdir. Onun canlı həyat lövhələri ilə son dərəcə zəngin hekayələri ümumxalq danışığı, xalq dilinin hikmət xəzinəsi daha da zənginləşdirir. Bu cür xəlqiliklə yoğrulmuş əsərləri nəsr tariximizin ən qiymətli nümunələri sırasında xüsusi yer tutur.

Yuxarıdakı qeydlərimizdən belə aydın olur ki, Azərbaycan tənqidi realizminin qocaman nümayəndəsi olan Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin yaradıcılığında ədəbi dil məsələsi və doğma ana dilimizin, ümumxalq danışığı dilinin zəminində Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşmasının tərəfdarı olduğunu təkidlə ifadə etmişdir. 1933-cü ildə "Molla Nəsrəddin" haqqındakı xatiratım" yazısında "jurnalın dili

haqqında çox danışılar oldu" və s. bu kimi sağlam ədəbi dil uğrunda mübarizədə məsləkdaşı və qələmdaşı böyük yazıçı Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin mövqeyindən çıxış etmiş, hər daim "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin nümayəndələri tərəfində dayanmışdır. Azərbaycan ədəbi dilini rəsmi dövlət dilinə çevirmək, ədəbi dil probleminin müzakirəsinin keçirildiyi bütün tədbirlərdə birmənalı mövqe nümayiş etdirmişdir.

Zülfüyyə İSMAYIL
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent, AMEA Naxçıvan
Bölməsinin əməkdaşı

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
PREZİDENTİ YANINDA KÜTLƏVİ
İNNOVASIYA VASİTƏLƏRİNİN İNKİŞAFINA
DÖVLƏT DƏSTƏYİ FONDUNUN
MALİYYƏ YARDIMI İLƏ